

Posudek habilitační práce PhDr. Jany Marie Tuškové, Ph.D.

Deklinační systém femininních oikonym v češtině. Synchronní pohled na základě Českého národního korpusu

1. Obecná charakteristika práce

Předložený habilitační spis je pozoruhodný téměř výhradně přístupem ke zvolenému tématu: na pozadí onomastických teorií zpracovává metodami soudobé korpusové lingvistiky jednu z dílčích oblastí morfologie současné češtiny; toto téma cele a beze zbytku vystihuje název práce: deklinační systém femininních oikonym v češtině. Autorka toto jisté novum v lingvistické práci sama – poněkud nešťastným způsobem – formuluje v závěru úvodu své práce (s. 10) takto: „Předkládaná práce stojí na pomezí tří lingvistických disciplín – onomastiky, morfologie a korpusové lingvistiky“. Nelingvista by z této věty mohl právem vyvodit například to, že „korpusová lingvistika“ je něco jiného než „morfologie“ a naopak, nebo to, že onomastika se nezabývá morfologií atp. Navíc je už dnes poněkud „out of date“ mluvit o korpusové lingvistice jako samostatné lingvistické disciplíně. Spíše je namístě rozlišovat mezi lingvistikou (ryze) teoretickou a lingvistikou empirickou (podobně jako např. ve fyzice se rozlišuje – a to už dávno – mezi fyzikou teoretickou a fyzikou experimentální) – ta by měla dnes převážně, a často výlučně spočívat v práci s velkými elektronickými korpusy.

Od předložené habilitační práce bychom měli očekávat, že jasně formuluje a ukáže (resp. pokusí se ukázat), v čem, do jaké míry a z jakých příčin (event. ještě k jakému účelu) se liší deklinace oikonym (tj. zhruba řečeno názvů lidských sídlišť, zejména vesnic a měst) od deklinace apelativ. To však bohužel autorka neučinila. Samozřejmě je v práci na různých místech plno náznaků, jak tuto otázku řešit a odpovídat na ni. Avšak je zásadní chybou práce, že se nesoustředila na to, co je od podobného přístupu třeba očekávat: nalézt specifika deklinace oikonym a věnovat se primárně a principiálně těmto specifickým, jejich historii, genezi a jejich vztahu k deklinaci apelativ. Autorka naopak přímo či nepřímo vytýká dosavadním gramatikám a jiným deskripcím, že toto – byť nedostatečně, parciálně a leckdy mylně – činili.

Vzhledem k tomu, že autorka pilně a soustředěně už řadu let pracuje s Českým národním korpusem, je pochopitelné, že při této práci objevila řadu uзуálních pravidel týkajících se volby tvaru určitého pádu jména, pokud deklinační systém současné češtiny takovou volbu umožňuje. Tím spíš je třeba litovat toho, že těchto zkušeností nedokázala využít k požadavkům vzneseným výše.

2. Speciální kritická stanoviska

2.1 K otázce „typů“ a „podtypů“

Zcela zásadní a principiální vadou předložené koncepce je fakt, jak autorka nakládá se vztahem pojmů (deklinační) „typ“ a „podtyp“. Je přinejmenším naprosto nevhodné, ne-li objektivně vyloučené, aby „podtyp“ zahrnoval podstatně jiné deklinační vlastnosti jména, než které má nadřazený „typ“. Nechám-li stranou hrubou nedbalostní chybu v charakteristice plurálních tvarů *Kaplic*, *Kaplicím*, *Kaplicích* jako tvarů singulárních (s. 116-117), pak vyslovuji údiv nad tím, jak lze například jména typu *Kaplice*, která doloženě kolísají v čísle (*ta Kaplice* vs. *ty Kaplice*; *do Kaplice* vs. *do Kaplic* atd.) pojímat jako podtyp deklinačního typu *Bystřice*, který podle autorky představuje „pravidelný deklinační typ bez dubletních tvarů“. Jestliže je celý typ „bez dubletních tvarů“, logicky nemůže obsahovat jména s tvary dubletními; neboť je elementární jazykovou logikou, že 'podtyp' je součástí 'typu'. Teoreticky by ovšem bylo možné a snad i vhodné pokládat jména typu (užívám zde slova 'typ' v jeho obecném významu) *Kaplice* s kolísáním v čísle za podtyp jmen typu *Bystřice*, která v čísle nekolísají, neboť singulár obou skupin jmen je totožný (*do Bystřice*, v *Bystřici*

atd. : *do Kaplice, v Kaplici* atd.). Tento typ by se však ale potom musel vymezit jinak. Například právě tak, že jde o jména s určitou sadou nedubletních singulárových tvarů; přitom podtypem by byla ta jména, která mají vedle řady tvarů singulárových ještě tvary plurálové (pouze *do Bystřice, v Bystřici, za Bystřicí*, avšak vedle *do Kaplice, v Kaplici, za Kaplicí* také *do Kaplic, v Kaplicích, za Kaplicemi*).

Podobně je tomu i s většinou ostatních autorčinyých „podtypů“. Např. typ 3B - vzor *Uhříněves* je charakterizován jako „pravidelný deklinační typ bez dubletních tvarů“, avšak jeho „podtyp“ *Zliv* kolísá v čísle a jeho „podtyp“ *Příbram* má dubletní genitiv singuláru (z *Příbrami/Příbramě*). Typ IV A - vzor *Pardubice* je charakterizován jako „pravidelný deklinační typ bez kodifikovaných dubletních tvarů“, užívající v genitivu singuláru koncovku nulovou a v dativu sg. pouze koncovku *-ím*, avšak „podtyp“ *Budějovice* je charakterizován mj. tak, že má v dativu sg. koncovku dubletní (*-ím/-ům*).

2.2. Pojmy 'varianta' a 'dubleta'

Autorka sice na s. 24 dobře definuje oba pojmy a dobře vystihla jejich rozdílnost, avšak za zcela neadekvátní pokládám to, že pojem *varianta* vysvětluje na maskulinech *do Chebu* vs. *Turnova*), jimiž se ve své práci vůbec nezabývá. I to je podle mne svědectvím malé a zcela nedostatečné koncepční samostatnosti autorčiny práce. Užívá-li pak autorka v celé práci průběžně termínu '**variantní koncovka**', má tu atribut 'variantní' přinejlepším nulovou, ale spíše minusovou informační hodnotu. Nejde tu totiž o nic víc než o to, že daná koncovka **není dubletní** (a je tedy v rámci daného pádu daného jména, ale často i celého typu **invariantní**)!

2.3 K otázce produktivity

Autorka vychází z pojmu produktivity, jak je definován v onomastice (s. 19), avšak dále v práci zachází s termínem 'produktivita' v nedefinovaném smyslu a způsobem zcela nejednotným a neujasněným. Mělo by jít přitom o jeden z centrálních pojmů práce, který by měl být definován a měla by mu být věnována soustavná pozornost. Autorka však mluví bez rozlišení tu a produktivitě tvoření názvů určitého typu, tu – a to častěji – o produktivitě deklinačních typů a podtypů a napořád o jednotlivých deklinačních typech tvrdí, že dnes již nejsou produktivní. V závěru (s. 219) pak shrnuje: „Uvedené deklinační typy/podtypy oikonym kromě typu 6A (*Blatná*) jsou dnes již neproduktivní, nová jména k nim řazená se netvoří.“ Zde tedy autorka vyjevuje, co rozumí „produktivitou deklinačního typu“: zda vznikají nové názvy lidských sídlišť, resp. „osídlených objektů“ (především měst a vesnic, zčásti i městských čtvrtí apod.), které patří k tomu či onomu deklinačnímu typu. Avšak produktivitou deklinačního typu je třeba rozumět něco podstatně jiného. Produktivním deklinačním typem oikonym bychom mohli nazvat takový jejich typ, k němuž v daném historickém období přechází stále více jmen od deklinačních typů jiných. A zda se něco takového v češtině několika posledních desetiletí děje, je další principiální otázka, již autorka tu a tam jen velmi nesměle a spíše nepřímou a opět dosti neujasněně nařukává, aniž by se jí důsledně věnovala a soustavně ji řešila. (Na okraj podotýkám, že není třeba neustále implicitně upozorňovat na to, že na rozdíl od 14. století v současnosti nevznikají ani nová města, ani nové vesnice, a že tedy nemohou vznikat ani příslušná nová jména. Jak je tomu se jmény čtvrtí, městských sídlišť apod. autorka soustavně neřeší.)

Na s. 20 autorka píše, že „frekvence je kvantitativním vyjádřením produktivity“, avšak z této formulace není zcela jasné, zda autorka ví, že v teorii tvoření slov je pojem produktivity podstatně složitější hodnotou, než je pojem abstrahovaný z pouhého počtu prvků daného typu.

2.4. K otázce kodifikace a kodifikovanosti

Autorka v úvodu své práce píše, že vzhledem k omezenosti jejího materiálu, daného omezeností korpusu, si její závěry nečiní nárok na kodifikaci. To je však typický alibismus, který v práci tohoto druhu je dalším jejím silným negativem. Vždyť u mnoha svých „podtypů“ autorka jasně ukazuje, že deklinační úzus řady jmen je jednoznačně jiný než ten, který je „kodifikován“, ať v gramatikách, ať ve slovníku, ať v knize A. Polívkové *Naše místní jména a jak jich užívat* z r. 2007. Autorka by se ostatně měla s pojmem a termínem 'kodifikace' ve své práci nějak vyrovnat. Měla by se věnovat otázce, co slovo „kodifikace“ v dnešní lingvistice vůbec znamená, odkud se tento pojem bere, co bychom od něj měli očekávat a zda ho vůbec ještě potřebujeme.

Z předložené práce není ani jasné, jaká či spíše která a čí kodifikace je vlastně míněna. Zdá se, že za „kodifikovaný“ se tu označuje ten pádový tvar, který je uveden v některé z gramatik, v některém ze slovníků (SSJČ nebo SSČ) či v příručce A. Polívkové. To je však počínání dosti chaotické a v současném kontextu lingvistiky těžko stravitelné. A nechce-li Jana M. Tušková zaujímat žádný postoj ke kodifikaci, protože její materiál není dostatečný, znamená to, že autoři kodifikace měli materiál rozsáhlejší?

Je také na pováženou, že autorka si zřejmě neuvědomuje podstatný rozdíl mezi „nekodifikovaností“ (dubletního) tvaru, který je (velmi) málo frekventovaný, např. tvaru *Příbramě*, a jeho dnešní neobvyklostí plynoucí z jeho nízké frekvence, jíž velmi silně konkuruje vysoká frekvence tvaru jiného (*Příbrami*), a nespisovností tvarů v mluvené češtině naopak vysoce frekventovaných, např. *Pardubicema* místo spisovného *Pardubicemi*. Autorka např. na s. 171 píše, že v korpusu SYN2005 se **zcela okrajově** (zvýraznil F. Š) vyskytly také „nekodifikované tvary Ipl. na *-ma* (*Lovosicemi*, *Litoměřicemi*). Má to snad znamenat, že kdyby bylo v daném korpusu více textů, v nichž by byla reprodukována běžná řeč lidí, v níž by se vyskytovaly nespisovné, obecně české tvary Isg typu *Lovosicema*, napsala by autorka taky bez jakéhokoli svého hodnocení, že „doložená distribuce koncovek ... do jisté míry odporuje tvrzením současných kodifikačních příruček“? A co vlastně toto autorčino tvrzení znamená, píše-li v úvodu, že k otázce kodifikace nezaujímá žádné stanovisko? Znamená to snad, že se máme držet doporučení kodifikačních příruček, a nikoli zjištěného standardního (a tedy spisovného) úzu?

2.5. K otázce rodu místních jmen pomnožných

O nesamostatnosti autorčina přístupu a její pro vědce zcela nepřijatelné absence odvahy prolomit tradované omyly, svědčí mj. i to, jak se staví k určení rodu jmen typu *Počátky*. Stojí za to zde autorku opět citovat (tučně F.Š.): „Určení gramatického rodu a způsobu deklinace těchto jmen je na základě korpusových dokladů obtížné ... Z uvedeného důvodu **zachováváme** u těchto oikonym **rodovou příslušnost podle A. Polívkové (2007), která řadí většinu z nich k maskulinům** ...“ (s.194n.) Z autorčiny tabulky na s. 194 přitom plyne, že v genitivu (který se vedle nominativu tradičně hodnotí jako druhý z pádů spoluurčujících deklinační typ) je u skupiny dvaceti jmen tohoto typu doloženo 194 bezkoncovkových tvarů femininních (z *Počátek*) proti pouhým 19 tvarům maskulinním (s koncovkou *-ů*; např. z *Králíků*); v lokálu pak připadá na 302 femininních tvarů jen 135 tvarů maskulinních. Jen v dativu je tomu obráceně, avšak poměr 10 doložených tvarů maskulinních ku 1 doloženému tvaru femininnímu má malou výpovědní hodnotu. Avšak i kdyby v jednom ze tří pádů, které mohou určovat rod, převládaly tvary maskulinní, silně převládající femininní tvary ve dvou ze tří určujících pádů neopravňují k tomu, pokládat tato jména za maskulina.

2.6. Doklady tvarů jmen

Zdá se mi přirozeným požadavkem, aby doklady jevu v lingvistickém díle ilustrovaly nějaký problém, nějakou nejednoznačnost, asymetrii, negramatičnost, složitost, nesamozřejmost či rozporuplnost vztahu, stylovou nepřiměřenost atp. Avšak autorka ve své práci cituje desítky

vět, které nic takového neilustrují (dokládají-li např. tvary jmen (z *Ostravy*, z *Malé Strany*, *Lomnice nad Popelkou*, v *Lednici*, pro *Blatnou*, v *Lysé nad Labem*, pro *Dolánky* atd. atd.) Tyto citace mají snad jen ten účel, aby přispěly k požadovanému rozsahu práce.

2.7. Vadné formulace a nepřesné vyjadřování

Nesetkal jsem se dosud nikde jinde než v pracích J. M. Tuškové s tím, aby výraz *tj.* předcházel výrazu, jehož obsah není implikován obsahem výrazu předcházejícího; výraz *to jest* nutně vyjadřuje jistý druh „identity“, obvykle jde o vztah pojmu obecnějšího a speciálnějšího, jak je tomu např. v následujících korpusových dokladech: *Dostalo se mi běžné péče, tj. teploměr do podpaží. – Má zvláštní pohled na svou práci: podstata, tj. chemické složení farmak, ho nezajímá.* (tj.: běžná péče je, jak každý ví, teploměr v podpaží; podstata je, jak je třeba vědět, chemické složení). Tušková si však z důvodu mně nepochopitelného oblíbila tento způsob vyjadřování: „*Základní členění zde spočívá v rozdělení variant do dvou skupin, tj.* (tučně F.Š) *rovnocenné a diferencované.*“ Z toho, že něco členíme na dvě skupiny, přece nijak a vůbec neplyne, že jde o ty skupiny, které se následně definují. Nejde přitom o výjimečnou nepřesnost, ale o běžný autorčin vadný způsob užívání identifikačně vysvětlujícího výrazu *to jest*.

Ilustrací podstatnějšího negativa velmi nepřesného způsobu autorčina vyjadřování je např. začátek subkapitoly *Použitá terminologie* na s. 18: „*Základní poznatky představují pojmy: propriální sféra jazyka, frekvence a produktivita, ...*“ Pojmy samy, zejména nejde-li o pojmy zcela nové, přece nemohou představovat **žádné poznatky**, natož poznatky základní.

Na s. 69 autorka píše, že „*zakončení na -y není dostatečným formálním signálem rodu*“ (např. u jména *Ovčáry*), ale to je tvrzení principiálně vadné: tato koncovka není vůbec **žádným** signálem rodu (viz *hrady* vs. *ženy*), není tedy jen rodovým signálem nějak nedostatečným.

Autorka často píše, že korpus něco „uvádí“ či „neuvádí“. Avšak 'uvádět' něco může člověk, např. lingvista, nikoli korpus – ten může jen něco obsahovat či v něm něco může být obsaženo nebo doloženo. Také místo výrazu 'užívají se v korpusu' by bylo lépe napsat jednodušeji 'jsou doloženy' - korpus přece není text, v němž by šlo o to, že 'se v něm užívá' toho či onoho prostředku.

Závažnější formulační vada je na s. 138: „*všechna* jména zakončená v Nsg. **především** na pravopisně měkké konsonanty“ – zde je zásadní rozpor: buď jde opravdu o **všechna** jména v daném pádovém tvaru nějak zakončená, anebo jde **především** o jména takto zakončená, nemůže jít o obojí zároveň.

Nešťastná je rovněž formulace závěrečné věty úvodu práce: *Vytvořením deklinačních typů oikonym češtiny ženského rodu bychom chtěli přispět do koncepce onomastické gramatiky.* Nejde mi tu o onu falešnou skladební dvojici 'čeština ženského rodu' - takové nepřijemnosti se občas (ba možná i často) dopustíme všichni. Jde mi o to, že je velmi nepřesné a nevhodné hovořit o „vytváření deklinačních typů“ – ty jsou primárně utvářeny a vytvářeny v procesu komunikace. V lingvistice pak jde o to, tyto typy příslušnou mírou abstrakce vystihnout, definovat, charakterizovat a uvést je v nějaký deskripční systém. To se však autorce právě nepodařilo.

3. Závěrečné zhodnocení

Předložená habilitační práce svědčí o tom, že autorka dovede pracovat s Českým národním korpusem a že má jisté přiměřené lingvistické vzdělání a jistou lingvistickou erudici. Tato práce také přináší některá nová cenná zjištění o deklinačním systému češtiny. Soubor mých kritických stanovisek však bohužel nesvědčí o tom, že autorčina erudice a její lingvistické koncepční schopnosti jsou takové, aby ji opravňovaly k hodnosti univerzitního docenta.

Předložená habilitační práce podle mne **nesplňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v oboru lingvistiky.**

V Měšicích u Prahy dne 6. 10. 2011

Doc. PhDr. František Štícha, CSc.

